

Всесвітнє наукове ноосферно-онтологічне товариство
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Асоціація російськомовних вчених штату Масачусетс, м. Бостон, США
Асоціація «Духовно-інтелектуальний вибір»
Харківський громадський фонд розвитку вищої освіти «ІНТЕЛЕКТ»

ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ МОЛОДІ В ХХІ СТОЛІТТІ

*Міжнародна колективна монографія
за загальною редакцією проф. В. П. Бабича, проф. Л. С. Рибалко*

ДУХОВНО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В ХХІ СТОЛЕТИИ

*Международная коллективная монография
под общей редакцией проф. В. П. Бабича, проф. Л. С. Рыбалко*

SPIRITUAL AND INTELLECTUAL UPBRINGING AND TEACHING YOUTH IN THE XXI CENTURY

*International Collective Monograph
edited by prof. V. P. Babich, prof. L. S. Rybalko*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Всесвітнього наукового ноосферно-онтологічного товариства, м. Харків
(протокол № 4/1 від 3.11.2019 р.)*

Рецензенти:

- С. Т. Золотухіна** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;
- О. М. Кікінежді** — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;
- М. С. Гончаренко** — доктор біологічних наук, професор, професор кафедри валеології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Д 85 **Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті** : міжнародна колективна монографія / за заг. ред. проф. В. П. Баби́ча, проф. Л. С. Рибалко. Харків: Вид. ВННОТ, 2019. 470 с.

У монографії розглянуто філософсько-онтологічні та концептуально-методологічні засади духовно-інтелектуального виховання і навчання молоді в XXI столітті. Представлено матеріали до проекту Концепції духовно-інтелектуального виховання і навчання молоді «ДИВО-21» Всесвітнього наукового ноосферно-онтологічного товариства.

Висвітлено питання духовно-інтелектуального виховання і навчання молоді в історичному, педагогічному, психологічному аспектах. Акцентовано на практичній значущості розвитку духовно-інтелектуального потенціалу суб'єктів освітнього процесу.

Розраховано на науковців, педагогів, здобувачів вищої освіти, методистів, управлінців, громадську спільноту, батьків.

Д 85 **Духовно-интеллектуальное воспитание и обучение молодежи в XXI веке**: международная коллективная монография / Под общ. ред. проф. В. П. Баби́ча, проф. Л. С. Рыбалко. Харьков: Изд. ВННОО, 2019. 470 с.

В монографии рассмотрены философско-онтологические и концептуально-методологические основы духовно-интеллектуального воспитания и обучения молодежи в XXI веке. Представлены материалы к проекту Концепции духовно-интеллектуального воспитания и обучения молодежи «ДИВО-21» Всемирного научного ноосферно-онтологического общества.

Освещены вопросы духовно-интеллектуального воспитания и обучения молодежи в историческом, педагогическом, психологическом аспектах. Акцентировано на практической значимости развития духовно-интеллектуального потенциала субъектов образовательного процесса.

Рассчитано на научных работников, педагогов, соискателей высшего образования, методистов, управленцев, общественное сообщество, родителей.

Spiritual-intellectual upbringing and teaching of youth in the 21st century: an international collective monograph / by head. ed. prof. V. P. Babich, prof. L. S. Rybalko. Kharkov: View. WSNOS, 2019. 470 p.

The monograph deals with the philosophical-ontological and conceptual-methodological foundations of spiritual and intellectual upbringing and teaching of youth in the 21st century. The materials for the draft Concept of Spiritual-Intellectual Upbringing and Teaching of Youth «DIVO-21» of the World Scientific Noosphere-Ontological Society are presented.

The issues of spiritual and intellectual upbringing and teaching of youth in historical, pedagogical and psychological aspects are covered. The practical importance of developing the spiritual and intellectual potential of the subjects of the educational process is emphasized.

It is designed for scientists, educators, higher education graduates, methodologists, managers, the community, parents.

Утвердження культури рівних прав та можливостей в контексті людиноцентричної освітньої парадигми. <i>О. Кізь</i>	201
Духовно-людиномірна університетська освіта як підстава осмислення і реалізації імперативу виживання людства в умовах насадження сьомого технологічного укладу. <i>Г. В. Задорожний</i>	206
Університетська людиномірна освіта як головна передумова формування духовно-ноосферосталого господарського розвитку як стратегії виживання. <i>О. Г. Задорожна, О. В. Хомин</i>	212
Інтернаціоналізація вищої педагогічної освіти в Україні (на прикладі Вінницького державного педагогічного університету). <i>Н. І. Лазаренко</i>	217
Особливості морально-духовного виховання студентської молоді в умовах глобалізаційних викликів часу. <i>С. І. Ткачов, Н. О. Ткачова, А. С. Ткачов</i>	223
Потенційні можливості позааудиторної роботи для інтелектуального розвитку майбутніх учителів фізико-математичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. <i>Н. О. Пономарьова, Н. В. Олефіренко, О. А. Жерновникова, В. В. Масич</i>	226
Педагогіка дозвілля – духовність, інтелект, стратегія. <i>А. О. Денисенко</i>	230
Основні проблеми формування методології інтелектуального навчання на основах духовності та моральності у сучасному суспільстві знань та інформації. <i>О. В. Немцов</i>	234
Розділ II. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ МОЛОДІ В XXI СТОЛІТТІ	241
Еволюція та специфіка взаємодії духовного та інтелектуального розвитку в процесі наукового та навчального пізнання в часи античності та раннього середньовіччя. <i>О. В. Юрченко</i>	241
Роль духовенства в організації виховання й опіки дітей на західно-українських землях. 1900–1918 рр. <i>С. Є. Лупаренко</i>	246
Проблеми розвитку української національної школи в період кінця XIX – початку XX ст. <i>О. М. Кін</i> ..	251
Вплив психоаналітичного напрямку в освіті на розвиток духовної культури особистості. <i>Г. Груць</i>	255
Лихослів'я як деструктивний чинник соціалізації особистості. <i>Л. Ширококордюк</i>	266
Шляхи формування духовно-інтелектуальних цінностей дорослих. <i>А. В. Боярська-Хоменко</i>	271
Професійне саморозкриття особистості педагога сучасної школи. <i>О. Жизномірська</i>	273
Успішна професійна адаптація викладача-початківця як умова його інтелектуально-духовного зростання. <i>О. В. Бунчук</i>	277
Духовно-інтелектуальний концепт виробничої практики для здобувачів освітнього рівня «Магістр» у системі післядипломної освіти. <i>Р. І. Черновол-Ткаченко</i>	280
Імідж майбутнього керівника закладу освіти у контексті професійної підготовки. <i>О. І. Мармаза</i>	285
Spiritual and intellectual development of personality in the context of creative self-realization of national and Chinese students of artistic and pedagogical specialties. <i>Li Yan</i>	288
Актуалізація духовно-творчого потенціалу майбутніх учителів у вимірах підготовки до збереження і зміцнення професійного здоров'я. <i>Г. М. Мешко, О. І. Мешко</i>	292
Самопізнання як складова духовно-інтелектуального навчання і виховання майбутніх учителів. <i>Ю. І. Єрмак</i>	296
Розвиток інтелектуального потенціалу майбутніх учителів під час формування вмінь педагогічного прогнозування в навчальній діяльності. <i>О. С. Кабанська, А. А. Кабанська</i>	300
The problem of stimulating future chemistry teachers to the discovery of intellectual potential in the scientific works of Ukrainian and Chinese researchers. <i>Hou Isyuan</i>	304
Spiritual-intellectual development of the personality in the conditions of nursing aesthetic taste in the future music-pedagogical employees of Ukraine and Chine. <i>Chzhou Min</i>	307
Китайська естрадна музика як засіб духовно-інтелектуального виховання молоді. <i>Ло Юаньвень</i>	311
Духовно-інтелектуальний розвиток особистості в процесі професійної адаптації майбутніх філологів. <i>Л. О. Байбекова</i>	314
Когнітивний аспект у вивченні іноземних мов. <i>А. С. Кушнір</i>	318
Тестова методика навчання читанню за темою «Fashion and Clothes» як засіб розвитку інтелектуальних здібностей студентів. <i>А. С. Птушка</i>	322
Виховання щасливої дитини в освітніх закладах Фінляндії крізь призму реформування української школи. <i>О. Янкович</i>	328

Література

1. Пірен М., Ребкало В. Духовність особистості — основна цінність демократичного суспільства // Вісник Національної академії державного управління. Сер. Державне управління. 2011. № 2. С. 228–236.
2. Социальная философия : учебник / под общ. ред. В. П. Андриющенко, Н. И. Горлача. Киев–Харьков : Издательский центр «Единорог», 2002. 736 с.
3. Эдуард Бернетт Тайлор. Первобытная культура / пер. с англ. М. : Политиздат, 1989. 573 с.
4. Ойзерман Т. И. Проблемы историко-философской науки. М. : Мысль, 1969. 398 с.
5. Аристотель. Метафизика. Переводы. Комментарии. Толкования. СПб.: Алетейя. Киев : Эльга, 2002. 832 с.
6. Лосев А. Ф., Тахо-Годи А. А. Аристотель: В поисках смысла // Жизнь замечательных людей: малая серия: сер. биогр. М. : Молодая гвардия, 2014. Вып. 62. 296 [8] с., ил.
7. Д. Антисери, Дж. Реале. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье (1-2) / пер., ред. С. А. Мальцевой. СПб : «Издательство Пневма», 2003. 688 с.
8. Гуревич П. С. Философия человека: в 2 ч. М. : типография ИФ РАН. Ч. 1. 221 с.
9. Платон. Сочинения : в 3-х т. / под ред. А. Ф. Лосев, В. Ф. Асмус. Академия наук СССР. Институт философии. М. : Мысль, 1970. Том 3 (1). 687 с.
10. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. / пер. с древнегреч., общ. ред. А. И. Доватура. М. : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с. (Филос. наследие. Т. 90). В надзаг.: АН СССР. Ин-т философии.
11. Аристотель. Метафизика / пер. с греч. П. Д. Первова и В. В. Розанова. М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы. 2006. 232 с.
12. Татаркевич В. История философии. Античная и средневековая философия / пер. с пол. В. Н. Квасков. Пермь: издательство Пермского университета. 609 с. (Духовность / гл. ред. В. С. Дудик. К. : Европ. энцикл., 2008. Кн. 1. 688 с. (Серия «Европейская энциклопедия»)).
13. Столяров А. А. Раннее средневековье (VI–X вв.) // История философии. Запад–Россия–Восток. Кн. 1. Философия древности и средневековья. М. : Греко-латинский кабинет, 1995. С. 346–352.
14. Фома Аквинский. Сумма теологии / пер. А. В. Апполонова. Т. 2: Часть первая. Вопросы 65–119. М. : Издатель Савин С. А., 2007. 652 с.
15. Столяров А. А. Философия Фомы Аквинского / История философии. Запад–Россия–Восток. Кн. 1. Философия древности и средневековья. М. : Греко-латинский кабинет, 1995. С. 367–371.
16. Роджер Бэкон. Избранное / под общ. ред. И.В. Лупандина. М. : Издательство Францисканцев. 2005. 480 с.

РОЛЬ ДУХОВЕНСТВА В ОРГАНІЗАЦІ ВИХОВАННЯ Й ОПІКИ ДІТЕЙ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1900-1918 РР.)

С. Є. Лупаренко

д. пед. н., професор, професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи,
ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Питання опіки, навчання і виховання дітей є пріоритетними в Україні (закон України «Про освіту», Концепція «Нової української школи», Національна програма «Діти України» тощо). Провідну роль у розв'язанні освітніх, культурних і соціальних проблем дитинства відіграє держава, забезпечуючи функціонування державної системи освіти і державної системи соціального захисту, а громадські і релігійні організації та приватні ініціативи доповнюють діяльність держави у сфері соціокультурного забезпечення дітей.

Утім, така ситуація була не завжди. Так, на початку ХХ ст. держава була неспроможна реалізувати свої освітні та соціальні функції, що зумовило збільшення значимості добродійного педагогічного руху серед дворян, інтелігенції та духовенства, які нарівні з державою розв'язували проблеми виховання й опіки дітей. На західноукраїнських землях, які протягом досліджуваного етапу входили до складу Австро-Угорської імперії (територія сучасних Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, Закарпаття), особлива роль належала духовенству, релігійним товариствам, які взяли на себе основний тягар у забезпеченні освітніх, культурних і соціальних потреб дітей. З огляду на це доцільним є розкриття особливостей діяльності духовенства у сфері опіки і виховання дітей на західноукраїнських землях протягом 1900-1918 рр.

Слід відзначити, що сучасними науковцями розглядаються певні аспекти проблеми організації виховання та опіки дітей на західноукраїнських землях у досліджуваній період. Так, низка науковців досліджує питання здійснення виховання дітей, зокрема: Н. Дмитришина [5] вивчає специфіку організації національного виховання чернецтвом на Галичині; В. Городиська [4] досліджує організацію естетичного виховання на західноукраїнських землях; Л. Генік [3] розглядає проблеми релігійно-морального виховання на Галичині на початку ХХ ст. У свою чергу, Б. Ступарик [8] досліджував розвиток системи опіки над дітьми в Україні загалом.

Л. Маляр [6] і В. Стинська [7] розглядають особливості організації системи освіти на Галичині досліджуваного періоду.

Натомість, питання значення духовенства в організації виховання й опіки дітей на українських землях у складі Австро-Угорської імперії в 1900–1918 рр. не стали предметом детального дослідження вчених, що і зумовило цей науковий пошук.

Мета статті — розкрити роль духовенства у здійсненні опіки і виховання дітей на західноукраїнських землях протягом 1900–1918 рр.

Полікультурний характер розвитку системи освіти і соціального захисту дітей на західноукраїнських землях визначали суспільно-політичні та економічні передумови (активізація національного життя всіх етнічних груп, розвиток капіталістичних відносин, модернізація виробництва, зміни у суспільному устрої тощо). Нормативно-правова база освітньої та соціальної систем західноукраїнських земель визначалась австро-угорським державним законодавством, в основі якого були демократичні принципи організації освіти та захисту для представників різних етнічних груп країни (проте часто це носило формальний характер, а фактично відбувалося пропагування і нав'язування національної системи освіти). Водночас на західноукраїнських землях діяло і крайове законодавство, яке більшості законів надавало формального характеру, але вплив представників української спільноти на організацію і розвиток системи освіти та соціального забезпечення дітей був обмеженим, і ця обставина негативно позначилася на реалізації ідей дитинства.

Серед інших чинників, які вплинули на організацію виховання й опіки дітей, були такі: а) незадовільне становище українства в соціально-економічній сфері; б) низький рівень освіти та культури населення; в) недостатня кількість навчально-виховних закладів з українською мовою навчання; г) виникнення ідеї народності та зародження національно-визвольного руху; д) наявність потреби в освіченому та національно свідомому молодому поколінні як силі, що може конкурувати з національною верхівкою [5].

Слід відзначити, що організація виховання й опіки дітей на західноукраїнських землях здійснювалася з незначною роллю держави, проте активною допомогою громадських товариств і духовенства, що пояснювалося неспроможністю держави забезпечити піклуванням та освітою всіх дітей, які цього потребували.

Дійсно, всупереч складним політичним, соціально-економічним і культурними умовам, що склалися протягом досліджуваного періоду, значно поживилася культурно-просвітня діяльність громадських і церковних організацій. Намагаючись підняти рівень національної свідомості і духовної культури української нації, прогресивна громадськість та духовенство почали засновувати різноманітні самодіяльні об'єднання і товариства, діяльність яких ґрунтувалася на засадах християнської моралі і національних цінностях. Висунувши гасло духовного оновлення, ці організації розгорнули широкомасштабну освітню, громадсько-культурну і добротинну діяльність.

Загалом, протягом визначеного етапу на західноукраїнських землях діяли такі громадські товариства, у тому числі чернечі [4; 15; 16]: на *Галичині* — Марійські Дружини (початки їх діяльності датуються ще XVII ст.), «Товариство галицьких греко-католицьких священників» (з 1816 р.), «Просвіта» (з 1868 р.), Літературне товариство ім. Шевченка (розпочало роботу у 1873 р.; з 1892 р. — Наукове товариство ім. Шевченка), Товариство ім. М. Качковського (з 1874 р.), «Руське Педагогічне Товариство» (засноване у 1881 р.; з 1912 р. — «Українське педагогічне товариство»), «Товариство наукових викладів ім. П. Могили» (з 1908 р.), Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю (з 1917 р.) тощо; на *Буковині* — «Руська Бесіда» (з 1869 р.), «Міщанська Читальня» (з 1880 р.), «Руський Народний Дім ім. Федьковича» (з 1884 р.), «Руська Школа» (засноване у 1887 р.; з 1908 р. — «Українська Школа») тощо; на *Закарпатті* — «Руська Бесіда» (діяло з 1867 р.) тощо. Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і віковому аспекті, ці товариства мали на меті морально-релігійний вишкіл, піднесення рівня освіченості, вихованості і громадянської зрілості не лише своїх членів, а й усієї громадськості та розгортання широкої харитативної діяльності (благодійної, освітньої, релігійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб).

Охарактеризуємо детально діяльність найбільших і найактивніших товариств. Найпершими серед організацій релігійного спрямування розпочали свою роботу Марійські Дружини. Вони дотримувалися так званого «принципу еліти», що передбачав жорсткий відбір учасників, критеріями якого були активність, працьовитість, високий рівень духовності, національної свідомості. Існували Марійські Дружини безпосередньо при різних навчально-виховних закладах.

Марійські Дружини склалися із секцій, кожна з яких мала свої специфічні функції. Так, евхаристійна секція займалась проведенням і популяризацією релігійних практик, а також духовною опікою над дітьми. Члени рефератно-пресової секції поширювали релігійну літературу, створювали читальні та бібліотеки, засновували і підтримували періодичні видання. До завдань членів добродійної секції входило відвідування убогих сімей, надання їм матеріальної та моральної допомоги, організація безкоштовного харчування, розміщення сиріт у притулках, влаштування курсів для неграмотного населення тощо. Відвідуванням хворих

у лікарнях, збором для них грошей, харчів, налагоджуванням їх листування з рідними займалися члени шпитальної секції. Широкий обсяг завдань ставили перед собою й учасники харитативної секції. Вони дбали про підтримку убогої шкільної молоді, сиріт, закладали так звані «порадні матерів», шпитали, притулки, садочки, ясла, створювали різного роду бурси, фахові майстерні, надавали лікарську та грошову допомогу.

Іншим українським культурно-освітнім товариством, яке опікувалося проблемами дитини й дитинства, була організація «Руське педагогічне товариство» (з 1912 р. — «Українське педагогічне товариство»), що діяла на Галичині, а згодом і на Волині. Спочатку це було місцеве Львівське товариство, яке мало на меті видавати лише книжки для шкільної молоді, виправляти існуючі букварі, пізніше видавало журнали (для педагогів — журнал «Учитель», а для дітей — журнал «Дзвінок»), вносило петиції на захист прав учнів навчатися українською мовою, українських шкільних підручників та українського діловодства у школах.

Важливий внесок у реалізацію ідей дитинства зробило Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові [16]. Воно було створене у 1917 р. для надання допомоги населенню, яке постраждало під час воєнних дій влітку 1917 р. на території Галичини. Згідно з рішенням Крайової шкільної ради, з 1918 р. Українському крайовому товариству підпорядковувалося спортивно-просвітницьке товариство «Пласт». Діяльність товариства передбачала опіку над дітьми української національності (особливо сиротами). Задля досягнення поставленої мети реалізовувалися такі заходи [16]: 1) поширення і розвиток ідей охорони дітей і опіки над ними шляхом видання щоденної і періодичної преси, брошур, влаштування курсів, конференцій, з'їздів, вистав, прогулянок, концертів тощо; 2) відкриття філій, місцевих гуртків та інших організацій для опіки та виховання дітей і молоді та надання їм допомоги (матеріальної та моральної); 3) відкриття й утримання закладів для опіки та виховання дітей, притулків, бурс, сирітських гнізд, фахових та інших шкіл; 4) з'ясування причин та випадків занедбання дітей і молоді, способів, що протидіяли би цьому, ведення статистики; 5) пошук та виявлення дітей, які потребували опіки; 6) пошук коштів, потрібних для здійснення цілей товариства; 7) підтримка стосунків із центральними й іншими органами владами, а також з духовенством у питаннях опіки і виховання дітей тощо.

Організація «Краєвий Шкільний Союз» була створена у березні 1910 р. з метою опору іноземній шкільній політиці та уряду і спрямовувала свої зусилля на об'єднання усіх просвітних сил у одних руках, тобто утворення центральної шкільної організації, яка «своєю компетенцією обіймала би усі роди наших шкіл» [9, с. 45]. Завданням організації було «поширити освіту між найширшими кругами нашої суспільності, щоби придбати для неї потрібне число інтелігенції, а далі збирати фонди, від яких залежить розмах першого напрямку» [12, с. 61]. До складу цієї організації входили представники різних просвітних товариств і політичних партій («Просвіта», «Учительська громада», «Товариство імені Шевченка» тощо) [9]. Оскільки потреба українських громадян в освіті відчувалась особливо гостро, найбільше коштів «Краєвий Шкільний Союз» витрачав на українські приватні гімназії, народні й інші школи та підготовчі курси до гімназії.

Для надання допомоги переселенцям із зони воєнних дій під час Першої світової війни та ведення їх обліку у січні 1916 р. було створено «Український Єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами». Діяльність комітету обмежувалась територією м. Львова, але з наростанням потоку біженців у багатьох повітах Галичини утворилися повітові комітети. У зв'язку з цим 6 жовтня 1916 р. Львівський міський комітет було перетворено у Крайовий комітет, діяльність якого поширювалась на всю територію Галичини (під егідою комітету діяло 18 захистів [8]).

Духовенство відіграло особливу роль у соціокультурному забезпеченні дітей: протягом досліджуваного періоду стрімко зросла мережа чернечих освітньо-виховних установ; де запроваджувалися дисципліни українознавчого характеру тощо [5]. Найактивнішими були такі чернечі угруповування, як отці Василіани та Студити, сестри Василіанки, Студитки, Служебниці, Йосафатки, Йосифітки, Мироносиці, Милосердя, Феліціанки, Альбертінки, Домініканки, сестри Провідності Божої [15].

Церква на чолі з Митрополитом Ординаріатом виступала ініціатором співпраці чернечих громад і світських товариств освітньо-виховного спрямування. Вона надавала матеріальну допомогу організаціям «Українська Захоронка», «Рідна школа», «Товариство народних шкіл», «Товариство Вакаційних Осель» для створення дитячих установ, підтримувала їх функціонування, розв'язувала проблему їх забезпечення кваліфікованими кадрами (наприклад, сестри Василіанки, які працювали в навчальних закладах, проходили курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у Німеччині. У своїй діяльності черниці намагалися використовувати найновіші досягнення як вітчизняної, так і зарубіжної педагогічної теорії і практики: ними вивчався і втілювався в життя досвід роботи М. Монтесорі, В. Ферстера, Ф. Фребеля) [5; 7].

Серед завдань, що поставали перед системою освіти, були такі [5; 16]: інтелектуальний розвиток дітей; формування духовної культури, стійких моральних принципів та системи цінностей; фізичний розвиток дітей і формування здорового способу життя; національне виховання засобами рідної мови, писемності, народної творчості та обрядовості; забезпечення дітей розумними розвагами, створення умов для їхнього відпочинку.

Реалізація поставлених завдань здійснювалась у таких напрямках: розширення мережі дитячих навчально-виховних закладів; посилення національної спрямованості освітнього процесу.

Так, протягом досліджуваного етапу існувала мережа дитячих навчально-виховних закладів, яка щороку (хоча й незначними темпами) збільшувалася:

- дошкільні заклади (дитячі садки, фребелівські огородці, півоселі, світлиці), якими, окрім чернецтва, опікувались і національні товариства (зокрема, українські, єврейські, польські — «Просвіта», «Kol a Kobiet zydowskich», «Zezeszenie Kobiet zydowskich», «Wizo», «Ochronka») [14]. Зазвичай дошкільні дитячі заклади були призначені для дітей віком від 3 до 7 років, проте існували і установи для дітей віком від 1 до 18 років. Як правило, садки відвідували діти селян, робітників, дрібних купців, трудової інтелігенції тощо. В основі дошкільної освіти стояло товариство «Українська Захоронка» (1902 р.).

Слід відзначити, що протягом досліджуваного періоду дійсно збільшилася кількість дошкільних установ для дітей, що свідчить про те, що громадськість звернула особливу увагу на проблему дошкільного виховання. Це пояснювалось, по-перше, матеріальною кризою, у якій перебувало на той час українське суспільство, що посилювало потребу в дитячих закладах, де діти могли б перебувати, поки їхні батьки зайняті на роботі; по-друге, тим, що власних закладів подібного типу в регіоні майже не існувало. Тому інтелігенція та духовенство ініціювали створення дитячих дошкільних установ у багатьох містах і селищах;

- шкільні заклади (початкові та середні школи, гімназії).

Загалом, початок XX ст. відзначився важкими умовами існування українських шкіл, адже державна система шкільництва не забезпечувала освітні потреби всіх етнічних груп. На початку XX ст. на західноукраїнських землях діяло всього декілька українських гімназій (здебільшого чоловічих) у Львові, Перемишлі, Тернополі, Коломиї, Станіславові, а в Бережанах та Стрії при польських державних гімназіях діяли українські паралельні класи. Державних жіночих гімназій і середніх (виділових) державних шкіл українці не мали. Галичину навіть називали краєм одно- і двокласних шкіл, у міських початкових школах взагалі не практикувалась українська мова.

Із прийняттям у 1907 р. закону А. Аппоні становище невеликої кількості українських шкіл навіть погіршилося: їх було реорганізовано у так звані «мішані мадярсько-рутенські», які під час Першої світової війни також перестали працювати. Навчально-виховний процес цілком спрямовувався на засвоєння учнями мови і культурних надбань інших народів [6].

Оскільки освітні потреби різних етнічних груп держава повною мірою не задовольняла, чернечі громади (Василіан і сестер Службениць тощо) разом із національними громадськими організаціями («Наукове Товариство ім. Т. Шевченка», Українське педагогічне товариство, «Просвіта», Крайовий Шкільний Союз, «Товариство галицьких греко-католицьких священиків») пішли шляхом створення мережі приватного шкільництва та налагодження співпраці з учительськими товариствами краю [3; 7]. Не маючи змоги задовольнити потреб у державних українських середніх школах, заснуванню яких у належній кількості всіма засобами перешкоджав іноземний шкільний уряд, українці мусили взятися до закладання приватних середніх шкіл [12, с. 61]. Наприклад, за ініціативи створеного уніатським духовенством «Товариства галицьких греко-католицьких священиків» протягом досліджуваного періоду по всій Галичині відкрилося майже 400 шкіл різних видів з українською мовою викладання. Загалом, кількість народних шкіл зросла до 2496, тобто майже кожне село мало свою школу [2; 3; 7]. Окрім того, існували церковні школи співу, які надавали початкову освіту, гуртки громадських організацій, які також навчали дітей;

- позашкільні дитячі заклади. Необхідно зазначити, що громадські товариства намагалися розвивати альтернативну державній українську громадську систему позашкільної освіти, до мережі якої входили [13]: йорданські парки (ігрові майданчики з усім необхідним обладнанням для ігор); музеї, виставки; театри (Руський Народний Театр, Сокільський Театр, Гуцульський Народний театр та інші селянські театри); співочі колективи; народні читальні та бібліотеки (у школах, приміщеннях громадських товариств, кооперативних організацій тощо); гуртки, зокрема спортивні та гімнастичні («Соколи», «Січ»); дитячі літні колонії і табори літнього відпочинку.

Духовенство відіграло значну роль у формуванні національної свідомості дітей, адже в державних навчальних закладах, де викладання предметів здійснювалося іноземними мовами, і лише викладання релігії для українців велося рідною мовою, священиками Української греко-католицької церкви здійснювалося відповідно не лише релігійне, але й національно-патріотичне виховання. З огляду на це чернецтво намагалося реалізувати систему національного виховання, спрямовану на формування всебічно розвинених дітей, які б опікувалися долею та покращенням життя свого народу.

Отже, розвиток освіти на західноукраїнських землях характеризувався збільшенням мережі дитячих навчально-виховних закладів (як державних, так і приватних), боротьбою українців за власні права (зокрема відстоювалося право дітей навчатися рідною мовою), посиленням національної спрямованості освітнього процесу. Освіта українських дітей була переважно справою духовенства і громадських товариств, що (разом зі значними перешкодами з боку уряду) обмежувало можливості охопити нею велику кількість дітей.

Початок XX ст. також відзначився зародженням видавничої справи для дітей, що пов'язувалося з активізацією діяльності першого самостійного україномовного дитячого журналу релігійно-морального спрямуван-

ня «Дзвінок», заснуванням рідномовних видавництв «Рідна школа», «Крайцерова Бібліотека», «Діточа бібліотека», літературна продукція яких мала морально-виховний характер.

Так, «Дзвінок» був українським двотижневим ілюстрованим журналом для дітей і юнацтва, що виходив у Львові до 1914 р. як орган «Руського педагогічного товариства». Із журналом співробітничали Л. Глібов, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, О. Пчілка, І. Франко, Л. Українка. У журналі містилися передруки з творів Т. Шевченка, С. Руданського, Ю. Федьковича. Період Першої світової війни характеризувався застоєм і погіршенням видання дитячої літератури (журнал «Дзвінок» припинив своє існування), що було обумовлене особливостями воєнної доби, істотним спадом кількості та різноманітності україномовних видань, друкованої продукції загалом. Згодом вийшли у світ читанка А. Крушельницького, друкувалися підручники для I–IV класів Б. Заклинського, М. Матвійчика, «Азбука» А. Волошина (автор уперше виступив поборником виховання гуманістичних ідеалів у дітей — правдивості, гідності, любові та поваги до старших, віри в Бога), «Підкарпатські народні казки» О. Маркуша [11].

Отже, розвиток дитячої літератури спрямовувався на формування високоморального, патріотично налаштованого молодого покоління і здійснювався завдяки виданню україномовних книг і журналів, роботі українських видавництв.

Водночас, слід зазначити, що чернецтво і, загалом, громадськість глибоко усвідомлювали проблеми соціального захисту й опіки української дитини [10], що реалізовувалося в таких напрямках роботи:

- вживання заходів зі зміцнення дитячого здоров'я, а саме: проведення обстежень дитячого здоров'я; проведення щеплень; здійснення особливого лікарського догляду за немовлятами; поширення мережі лікарських закладів для дітей: амбулаторій, санаторіїв, вакаційних осель (так, протягом досліджуваного періоду працювало «Товариство вакаційних осель», яке організувало літнє оздоровлення незаможних міських дітей. Кількість дітей, що оздоровлювалася в оселях товариства, коливалася в межах 150-220 [1; 10]);
- задоволення матеріальних потреб дітей, що передбачало: забезпечення дітей харчуванням (у багатьох дитячих закладах воно було недостатнім, видавався лише сніданок); надання дітям матеріальної допомоги (грошима, речами, ліками тощо);
- організація соціальної роботи з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, що включала: облік дітей, створення й утримання опікунських закладів, виявлення причин занедбання дітей і запобігання цим випадкам, патронаж тощо.

До закладів, що виконували завдання опіки і захисту дітей, входили установи інтернатного типу, якими виступали сиротинці, притулки [10] та подекуди заклади неповного дня — садочки. Окрім цього, існували також вакаційні оселі, спеціальні заклади (для сліпих, глухонімих, розумово відсталих та занедбаних дітей) [7], десятки «американських кухонь» для безпритульних, «порадні матерів», що безкоштовно чи за зниженими цінами проводили медичні огляди, щеплення, видавали ліки, харчі, білизну тощо, надавали лікарські поради. Зокрема, найактивніше працювала Львівська порадня під керівництвом С. Раковської та М. Рудницької, де регулярно обстежували 1-1,2 тисячі немовлят. При ній діяли молочні станції, які видавали дітям щорічно понад п'ять тисяч літрів молока.

В опікунських установах перебували діти-сироти різних типів, а саме: природні сироти та напівсироти, соціальні сироти (діти, що стали такими при живих батьках, унаслідок їх розлучення, зникнення, ув'язнення або моральної деградації) і психологічні сироти (педагогічно занедбані діти, позбавлені належної опіки внаслідок небажання батьків займатися їх вихованням). З усіх названих груп сиріт найбільший відсоток склали природні та соціальні сироти, що було зумовлене наслідками війни.

Отже, благодійна опікунська праця товариств і чернецтва заслуговує надзвичайно високої оцінки. Політичні та соціально-економічні умови життя в країні посилили інтерес громадськості до проблем дитинства та необхідності здійснення соціокультурного забезпечення дітей з боку держави, громадських товариств і духовенства, які намагалися ліквідувати ті недоліки, що існували в системі державної освіти. Надання матеріальної та моральної підтримки, турбота про соціально скривджених, хворих, сиріт були характерними ознаками їх діяльності. Проте приватні ініціативи, як і держава, виявилися не в змозі охопити навчанням і піклуванням усіх дітей (через низьке фінансове забезпечення, недостатнє розуміння звичайних людей необхідності опіки й освіти дітей), і значна їх кількість залишалася поза наглядом та освітнім процесом.

Дана робота не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми.

Література

1. Блажкевич І. Громадянсько-суспільні завдання Жіночих Громад // Жіночий Голос. 1936. Ч. 3. С. 5.
2. Венгловська О. Історія педагогіки: курс лекцій : навчальний посібник. Київ, 2004. 171 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-546.html> (дата звернення: 14.05.2019)
3. Генік ЛІ. Релігійно-моральне виховання в українських навчальних закладах Східної Галичини (кінець ХІХ — початку ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 22 с.

4. Городиська В. Естетичне виховання учнівської молоді в системі освіти на західноукраїнських землях (др. пол. XIX — поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2011. 20 с.
5. Дмитришина Н. Національне виховання в освітньо-виховних закладах українського чернецтва Галичини (кінець XIX — 30-ті роки XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Рівне, 2011. 20 с.
6. Маляр Л. Вивчення творчості класиків української і зарубіжної літератури у школах Закарпаття (друга половина XIX — перша половина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
7. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX — початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
8. Ступарик Б. Розвиток системи опіки над дітьми в Україні // Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою. Івано-Франківськ; Ужгород : Мистецька лінія, 2002. С. 43–66.
9. Титаренко С. За рідну школу // Світло. 1912. Кн. 6. С. 44–48.
10. Федорак Н. Діяльність українських громадських товариств у сфері соціального захисту й опіки дітей і молоді в Галичині в міжвоєнний період XX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2009. Вип. 16. С. 177–183.
11. Фізеші О. Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX — кінець XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 16 с.
12. Шкільна хроніка // Світло. 1914. Кн. 5. С. 55–63.
13. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 10, оп. 1, спр. 51, арк. 44–45.
14. ДАЛО, ф. 110, оп. 5, спр. 78, арк. 6, 23, 24, 26, 27, 82, 83, 90.
15. ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1133, 2 арк.
16. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 321, оп. 1, спр. 1, 16 арк.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ В ПЕРІОД КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

О. М. Кін

доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Період к. XIX — початку XX століття характеризувався підйомом громадського інтересу до вітчизняної літератури і науки в Україні. Зросла кількість науково-дослідних організацій, в яких працювала плеяда видатних учених. Вивчення історичних матеріалів показало, що багато хто з українських учених у цей період досягли всеросійської і навіть європейської популярності. Серед них: засновник київської школи теоретичної фізики М. О. Умов, харківські математики О. М. Ляпунов, В. А. Стеклов, В. Г. Імшенецький, хімік М. М. Бекетов, ембріолог О. О. Ковалевський, мікробіолог І. І. Мечніков та ін.

Передова наукова громадськість звертала увагу на роль університетів і наукових об'єднань у поширенні наукових знань. Так, М. Ф. Сумцов підкреслював, що наука — це основа благополуччя суспільства, його незалежності і прогресу, відзначав, що стан науки, її спрямованість і рівень переважно визначають основні закономірності і динаміку розвитку суспільства [143]. Вчений констатував, що народи, які відстають у науках, приречені на поразку і зникнення, оскільки стають неконкурентноспроможними.

У той же час важливе місце у складній структурі взаємозв'язку та впливу об'єктивних факторів розвитку суспільства відводилося освіті. Учені, педагоги, громадські діячі були переконані, що заклади освіти, насамперед — школа, мусять у вирішенні навчально-виховних завдань гармонійно поєднувати різнобічні інтереси: одночасно служити прогресу суспільства та високим ідеалам науки.

Необхідно відзначити, що в досліджуваній період школа була не здатна виконувати свої обов'язки, спостерігався нерівномірний розвиток науки і народної освіти. І якщо досягнення передової вітчизняної науки і культури не поступалися європейським того ж періоду, то стан справ у сфері освіти і просвітництва був майже трагічним [1, 2, 4, 8]. Наука стала своєрідною елітною категорією, яка розвивалася в значному відриві від загальної народної культури і просвіти.

Як показало вивчення історико-педагогічної літератури [1, 2, 4, 8], значний занепад рівня письменності серед населення був викликаний рядом причин: поширенням кріпосного права на території України, русифікаторською політикою царського уряду, низьким рівнем економічного розвитку, неспроможністю існуючих шкіл і т. д. Так, на рубежі XIX–XX століть серед сільського населення рівень письменності дорівнював 20 %, у містах — 50 %, серед робітничих Києва і Харкова — 60 % [4]. Як і раніше відчувався гострий дефіцит шкіл, існуючі школи відрізнялись досить низьким рівнем викладання, освіта дорослого населення практично